

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 330.3:339.9

О. Приятельчук, канд. екон. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПЕРЕРОЗПОДІЛ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРЕВЕНТИВНОЇ МОДЕЛІ ЗАГАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ В СКАНДИНАВСЬКОМУ РЕГІОНІ

Превентивна модель загального добробуту є альтернативною стратегією побудови солідарної соціальної економіки. Передбачена в рамках даної моделі активна державна політика забезпечення реалізується шляхом застосування таких механізмів, як: соціальне страхування, забезпечення та захист, корпоративна соціальна відповідальність, державне втручання та регулювання ринку праці, координація у сфері охорони здоров'я та освіти тощо. Перерозподіл продуктів харчування є одним з дієвих механізмів і складовою активної державної політики забезпечення в рамках превентивної моделі загального добробуту. Особливості практичного втілення даних принципів у країнах Скандинавського регіону, які, крім соціального, отримують ще й екологічний ефект, є цікавим об'єктом дослідження, а аналіз їхнього досвіду – вагомим інформаційною базою для розробки споріднених національних моделей державного управління.

Ключові слова: соціальна солідарна економіка, превентивна модель загального добробуту, соціальне забезпечення, перерозподіл продуктів харчування.

Постановка проблеми. Превентивна модель держави загального добробуту є комплексною стратегією соціально-економічного розвитку країн Скандинавського регіону, що забезпечує всебічний захист від соціальних ризиків і ґрунтується на інвестиціях у безперервне навчання, загальну інтеграцію населення до ринку праці, організовану та чітко регламентовану систему надання повного спектра якісних соціальних послуг. Превентивний характер соціальної політики Скандинавських країн базується на традиціях, що склалися в даному регіоні та досконалії інституційній системі, усебічно вбудованій в режим державної податкової та фіскальної політики, поєднаній з принципами надійного менеджменту державного бюджету та/або суспільного контролю над процесом управління.

Одним із ключових механізмів практичної реалізації даної моделі став перерозподіл продуктів харчування. Особливістю практики країн Скандинавського регіону стало те, що отримуються одночасно як соціальні, так і екологічні ефекти від даного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перерозподіл продуктів харчування розглядається в рамках ідеї соціальної економіки та окремих моделей її реалізації. Питання соціальної солідарної економіки активно розглядається вітчизняними науковцями, зокрема, це А. С. Філіпенко, О. Н.Пряжнікова, А. С.Гальчинський. Окремі соціальні аспекти економічного розвитку були покладені в основі досліджень таких Нобелівських лауреатів останніх років, як: Ф. фон Хайек, М. Фрідман, Е. Рот, Л. Шеплі, Ж. Тіроль, А. Дітон. Превентивна модель загального добробуту, поширена в Скандинавському регіоні, активно досліджується як провідними організаціями регіонального розвитку, так і є увагою спеціалізованих комісій та комітетів ЄС, які проводять глобальні дослідження з метою пошуку альтернативних шляхів розвитку.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати законодавчу базу та основні механізми реалізації превентивної моделі загального добробуту; визначити характерні риси соціально-екологічної складової моделі, що отримуються в результаті практичного втілення концепції в країнах Скандинавського регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перерозподіл продуктів харчування є однією зі складових активної соціально-економічної державної політики забезпечення, запорукою реалізації основних принципів превентивної моделі загального добробуту. Найбільш

дієвим його механізмом, поширеним в усіх країнах Європи, є функціонування продуктових банків (food banks), діяльність яких координується Федерацією європейських продуктових банків (Federation of European Food Banks). Із країн Скандинавського регіону лише Данія та Норвегія є членами Федерації.

Однак в усіх країнах регіону розроблені національні стратегії скорочення продовольчих відходів, деякі ініціативи яких спрямовані на подолання відмінностей у функціонуванні ланцюгів постачання продуктів харчування. Це є характерною рисою, особливістю Скандинавської моделі управління процесами перерозподілу продуктів харчування, що розглядається швидше як спосіб забезпечення ефективного використання надлишку ресурсів (створення "суспільства без відходів"), ніж виключно як побудова досконалої системи забезпечення населення продуктами харчування.

Редистрибуція продуктових запасів сприймається як безпрограшний для всіх учасників процесу сценарій, що забезпечує одночасне ефективне використання надлишку ресурсів, переробку харчових відходів, налагодження ланцюгів перерозподілу продуктів харчування, підтримку соціально незахищених верств населення, подолання структурної бідності, отримання додаткових економічних ефектів тощо.

Переважна кількість заходів, що реалізуються країнами регіону в цій сфері, може бути визначена як пожертва продуктів харчування, що передбачає як спонсорську допомогу, так і перерозподіл продукції, що втратила свою ринкову вартість. Перерозподіл у рамках ланцюгів споживання від виробника до кінцевого споживача, у свою чергу, може здійснюватись або через центри перерозподілу, такі як продуктові банки (зазвичай застосовується на загальнодержавному рівні), або ж напряму до споживачів в особі благодійних організацій (локальний рівень управління).

Принциповою для Скандинавського регіону є реалізація даної системи заходів не виключно у сфері соціального, а переважно соціально-екологічного спрямування.

Важливим завданням Ради міністрів Скандинавського регіону є розробка систем відстеження та визначення кількості продуктів харчування з метою вдосконалення існуючих механізмів їхнього перерозподілу та утилізації харчових відходів. Нагальним пріоритетом є вдосконалення існуючих засобів координації та регулювання діяльності й взаємовідносин між усіма учасниками процесу

перерозподілу продуктів харчування: виробники, роздрібно та гуртові торгові контрагенти, продуктові банки та ін.

У рамках Європейського Союзу існує єдиний злагоджений підхід до регулювання системи перерозподілу продуктів харчування. Гармонізований закон ЄС щодо питань безпеки та стандартизації продуктів харчування (№ 178/2002) був доповнений додатковими правилами щодо гігієни продуктів харчування (№ 853/2004 та 854/2004), контрольних заходів їхнього дотримання (№ 882/2004), регламентації діяльності виробників харчової галузі (№ 854/2004). У даному контексті перерозподіл продуктів харчування вважається дистрибутивною діяльністю, а регламентація діяльності застосовується до всіх операторів і контрагентів даного процесу.

Однак особливості трактування даних методів у рамках національного законодавства країн Скандинавського регіону має низку відмінностей. Характерною особливістю є більш суворе застосування розроблених в ЄС правил у межах регіону порівняно з іншими країнами ЄС.

Відповідно до регіонального законодавства всі контрагенти, залучені до процесів перерозподілу продуктів харчування та надання послуг у цій галузі, вважаються операторами харчової галузі. Однак у Норвегії процедура регулювання є дещо спрощеною, оскільки національний продовольчий банк і національні благодійні організації, що надають соціальні послуги у сфері забезпечення продуктами харчування, додатково визначаються як кінцеві споживачі.

Відмінною рисою регіональної системи регулювання перерозподілу продуктів харчування між усіма її учасниками є національні режими поетапного контролю. Відповідно до Постанови ЄС (№ 178/2002) діяльність усіх операторів харчової галузі як пріоритетної в рамках превентивної моделі загального добробуту, підлягає контролю на всіх етапах здійснення. У Данії, Фінляндії та Швеції такому контролю підлягають усі продовольчі банки та благодійні організації. У Данії основним засобом контролю є надмірна деталізація всієї інформації про виробників, склад продукції, напрямки їхнього перерозподілу, джерела фінансування тощо. У Фінляндії, де діяльність продовольчих банків здійснюється не централізовано, а локально, що сприяє скороченню ланцюгів постачання і більш оперативному задоволенню нагальних суспільних потреб, основною вимогою є виключно реєстрація всіх донорських операцій у цій сфері. Таким чином, зменшується адміністративний тягар та удосконалюється система перерозподілу.

Контрольні заходи у сфері перерозподілу продуктів харчування є ключовим аспектом функціонування превентивної моделі загального добробуту. Відмінними для країн Скандинавського регіону є питання фінансування реалізації даних механізмів. Так, контроль операторів харчової галузі в Норвегії є повністю безкоштовним; у Данії – первинний контроль є безоплатним, тоді як поглиблений здійснюється за рахунок операторів роздрібно торгівлі; у Фінляндії навіть благодійні організації та продовольчі банки покривають вартість контрольних заходів, однак такий контроль можливий лише у випадку виникнення вагомих передумов їхнього застосування.

Окремим аспектом регулювання даної сфери в країнах ЄС є звільнення операторів харчової галузі від сплати податку на додану вартість, що регулюється податковим законодавством ЄС. Відповідно до положень, що діють в окремих країнах, продукти харчування, що ідуть на утилізацію, не підлягають оподаткуванню за ставкою ПДВ, тоді як продовольчі товари, що ідуть у рамках спонсорської допомоги та донорських програм, оподаткову-

ються. Такий стан речей призводить до того, що виробникам вигідніше утилізувати продукцію замість того, щоб пожертвувати її й довести через продовольчі банки та інші організації до кінцевих споживачів.

Досить жорстке тлумачення даної директиви у Швеції та Данії перешкоджає перерозподілу продуктів харчування між усіма зацікавленими сторонами, у той час як більш гнучка політика Фінляндії та Норвегії дозволяє успішно реалізовувати політику уникнення продовольчих відходів і задоволення суспільних послуг шляхом перерозподілу продуктів харчування як елемента активної соціально-економічної політики держави.

У кожній країні Скандинавського регіону координація даної сфери здійснюється під егідою профільних організацій. Так, у Фінляндії основним інститутом є Служба з безпеки харчових продуктів (Finnish Food Safety Authority), головною метою діяльності якого є скорочення харчових відходів і безпечне здійснення перерозподілу продуктів харчування. У Данії (Danish Veterinary and Food Administration) реалізовується ініціатива, спрямована на обмеження продовольчих відходів у секторах роздрібно торгівлі та готельного бізнесу через передачу надлишкової продукції до продовольчих банків або благодійних організацій. У Данії розроблена унікальна за своєю суттю он-лайн-платформа, що дозволяє надзвичайно оперативно виставити надлишок продукції, що обов'язково відповідає нормам безпеки споживання, і перерозподілити його зацікавленим донорським організаціям. Таким чином, задовольняється належний контроль безпеки продуктів харчування, скорочуються харчові відходи, задовольняються адресні потреби суспільства.

Уряд Норвегії основний акцент ставить на екологічній складовій системи перерозподілу продуктів харчування. Так, національна індустрія активно залучена до процесів захисту навколишнього середовища шляхом посилення відповідальності виробників, зокрема щодо переробки пакувальних матеріалів (скла, пластмаси, металу, паперу, картону), упровадження у використанні відновних джерел енергії тощо.

Зважаючи на дані відмінності, повна гармонізація правової бази та практики використання конкретних механізмів у межах регіону наразі неможлива. Спільним же залишається верховенство принципу скорочення продовольчих відходів шляхом перерозподілу продуктів харчування, соціальний ефект якого носить вторинний, у даному випадку, ефект.

Хоч офіційна статистика і свідчить про необхідність використання програм перерозподілу продуктів харчування саме в рамках соціального забезпечення (навіть за умови зниження частка населення, що потребує допомоги та соціального захисту, усе ще досить велика – Швеція – 3,9 %, Фінляндія – 6,7 %, Данія – 3,6 %, Норвегія – 3,6 % населення).

Загалом, країни регіону рухаються в єдиному для всього ЄС напрямку переходу до кругової економіки (EU Circular Economy Package, 2015). З метою забезпечення сталого розвитку в рамках концепції кругової економіки передбачається зниження на 50 % до 2030 р. продовольчих відходів, реалізація найуспішніших практик координації перерозподілу продуктів харчування, запропонованих профільною робочою групою експертів з більшості країн ЄС. Данія та Норвегія є членами робочої групи, активно залучені до даних процесів, представляють стратегію реформування даної сфери в рамках регіону загалом.

Наразі ж єдина загально зважена регіональна стратегія і навіть підхід до функціонального визначення основних суб'єктів перерозподілу продуктів харчування відсутні. Низька соціальна ефективність порівняно з екологічною системою керування перерозподілом продуктів харчування та продовольчими відходами країн Скандинавського регіону порівняно з іншими країнами ЄС пояснюється досить короткою історією існування (найперший зареєстровано в Копенгагені в 2009 р.) та функціонування національних продовольчих банків і досконалою системою соціального забезпечення цих країн, що не потребує додаткових інструментів впливу.

Основними джерелами фінансування продовольчих банків є: державне фінансування банків, які надають соціальні послуги окремим незахищеним верствам населення (однак часто таке фінансування здійснюється у вигляді не грошової допомоги або носить одноразовий проектний характер, тобто є низьколіквідним і нестабільним); перерозподіл прибутків, отриманих з інших сфер діяльності, якщо продовольчий банк здійснює додаткову, крім надання соціальних послуг, діяльність; оплатне надання додаткових логістичних послуг суб'єктам харчової галузі; волонтерські та спонсорські відрахування.

Соціальна робота зазвичай є прерогативою державного фінансування та діяльності благодійних організацій. Однак очевидно, що перерозподіл продуктів харчування наразі носить не лише соціальний характер, а ще й є послугою, що надається суб'єктам харчової промисловості й сприяє зниженню їхніх витрат на управління продовольчими відходами. Саме зниження витрат на утилізацію, спалювання або анаеробне розщеплення є причиною безкоштовної передачі продуктів харчування кінцевим споживачам через донорські організації та/або фінансування продовольчих банків і благодійних донорських організацій шляхом оплати наданих ними логістичних послуг з перерозподілу продукції, вартість яких є зазвичай значно нижчою за вартість управління відходами.

Задля ефективної соціальної інтеграції продовольчих банків необхідною є координація участі системних операторів на національному, регіональному та місцевих рівнях. У той же час самі продовольчі банки, як, наприклад, *fødevare Banken* у Данії, виконують функцію єдиної платформи, на основі якої взаємодіють благодійні організації, організації-отримувачі допомоги, виробники та кінцеві споживачі соціальних послуг. Основними напрямками даної співпраці та взаємодії є: обмін досвідом; розробка спільних керівних принципів діяльності донорських організацій; мінімізація витрат на процеси, пов'язані з перерозподілом продуктів харчування шляхом удосконалення комунікаційних мереж для прискорення обміну інформацією та максимально оперативно балансування попиту і пропозиції; оптимізація формування та використання ресурсної бази шляхом обміну та взаємозаміщення (напр., спільне використання складів або транспортних засобів); реалізація принципу соціального партнерства з метою всебічного залучення органів державної влади до даних процесів загалом і формування досконалої законодавчої бази регулювання процесу перерозподілу зокрема.

Логістика зазвичай здійснюється з використанням різноманітних ІТ-систем, що дозволяє підвищити ефективність перерозподілу (напр., *Foodcloud* в Ірландії та *overskudsmad.dk* у Данії).

Останнім часом у межах Скандинавського регіону, як і в деяких інших країнах ЄС, набула поширення така система трипаратизму, за якої центральний продоволь-

чий банк виконує швидше моніторингову функцію, ніж фактично здійснює перерозподіл. Так, у рамках тристоронньої угоди між продовольчим банком, донорськими організаціями та виробниками продовольчих товарів здійснюється співпраця через основний координаційний центр – продовольчий банк, який виступає гарантом якості, тоді як кінцевий перерозподіл виконується переважно благодійними організаціями. Продовольчий банк, крім того, здійснює адміністрування, кадрове забезпечення (підбір, навчання) та прискорює процеси перерозподілу шляхом координації заявок і замовлень контрагентів. Тобто, крім здійснення виключно логістичних функцій, продовольчі банки як основні суб'єкти процесу перерозподілу діють як системні оператори. Аналогічна організаційна структура використовується такими банками, як *Maistobankas* (Литва), *Toidupank* (Естонія) та ін.

Як альтернативний шлях розвитку подібний системний оператор може бути сформований з ініціативи та з активної участі інших агентів харчової галузі, зокрема виробників та/або торговельних мереж. Нині в Норвегії набуває активного поширення концепція розширеної відповідальності виробника, яка передбачає відповідальне управління відходами, дієвим механізмом запобігання виникнення яких на законодавчому рівні визнано саме процес перерозподілу продуктів харчування.

Непорушними умовами ефективного перерозподілу мають бути надійність ланцюгів постачання, гарантії якості та впевненість у цільовому призначенні подібної допомоги. Довготерміновість реалізації даних проектів забезпечується зацікавленістю всіх сторін процесу, а особливо бізнес-партнерів брати участь, а головне здійснювати фінансування. Така зацікавленість забезпечується наявністю переваг і стимулів, які отримують учасники в результаті. Зокрема, донори продовольчого банку *fødevare Banken*, такі компанії, як *ARLA*, *Aarstiderne* та *Irma Online* формують власний соціальний профіль (соціальна стійкість, корпоративна соціальна відповідальність, соціальне партнерство), економічні ефекти наявності якого повністю компенсують видатки, здійснені в результаті участі в процесі перерозподілу продуктів харчування.

Поняття стійкості є ключовим для більшості учасників процесу, що втілюють соціальні та екологічні переваги від його реалізації. Однак надзвичайно важливо дотриматись прерогативи соціального аспекту над екологічним. Крім того, соціальна спрямованість є першочерговою, визначальною в процесі перерозподілу продуктів харчування, а екологічні ефекти та економічні переваги, які отримують учасники в результаті управління відходами як одним з основних методів перерозподілу, є супутніми позитивними ефектами.

Переважає більшість благодійних організацій в усьому світі залучена до процесів перерозподілу продуктів харчування з метою надання додаткових соціальних послуг на безоплатній основі, задоволення потреб найбільш незахищених верств населення, реалізація соціальної інтеграції бізнес-процесів. Найважливішим аспектом їхньої нагальної діяльності є пошук джерел фінансування та їхнє залучення на довготерміновій основі. Прямий перерозподіл, досконала координація, налагодження логістичних мереж за умов належної кількості фінансових і матеріальних ресурсів є запорукою успішного функціонування системи загалом і максимізація отримуваних соціальних ефектів.

Суперечливим залишається питання джерел і методів фінансування. Вибір моделі перерозподілу та її активних учасників залежить від цілої низки факторів і не

є однозначним. Так, державні органи влади мають бути залучені до даного процесу при виконання ними прямих функціональних обов'язків соціального забезпечення населення. Бізнес-структури, у свою чергу, залучаються до даного процесу внаслідок податкових преференцій та субсидювання, що стимулює активність їхніх позицій та участі. Однак участь бізнесу, зокрема виробників продуктів харчування, хоч і збільшить обсяги їхньої участі в натуральному вимірі в процесі перерозподілу, однак це не забезпечить необхідного фінансування продовольчим банкам, які потребують коштів на підтримку логістичних мереж перерозподілу (рух товарів від донора до кінцевого споживача), а також зменшить обсяг відрахувань до бюджету та позабюджетних фондів у результаті зниження бази оподаткування або надання податкових пільг і преференцій донорам, що негативно позначиться на реалізації інших програм соціального захисту, що реалізуються в рамках соціально-орієнтованої державної економічної політики.

Стихких бізнес-моделей з достатнім фінансуванням можливо досягти в результаті переговорів між донорами та органами державної влади з метою пошуку оптимальної структури перерозподілу видатків і сфер участі в процесі. Очікується, що компанії-донори отримуватимуть від даного процесу максимум переваг (економічні ефекти, соціальна відповідальність, екологічна відповідальність, скорочення видатків на утилізацію, субсидювання, податкові пільги і т. д.). Більше того, за умови функціонування ефективної логістичної системи, що використовується продовольчими банками в процесі перерозподілу, обсяги таких ефектів зростатимуть. Саме тому вони зацікавлені в збільшенні обсягів фінансування.

За таких умов навіть сама участь у процесі перерозподілу стане елементом конкурентної переваги компа-

ній на ринку, а участь у проектах буде здійснюватись на конкурсній основі.

Реалізація подібної політики дозволить оптимізувати існуючі компенсаційні моделі. Значні логістичні видатки на утримання додаткових складських приміщень, зберігання, утилізацію і т. п. перерозподіляються від роздрібних торговельних мереж і виробничих потужностей на продовольчі банки або інші суб'єкти, що виконують у процесі перерозподілу певні ролі. Такий сценарій поведінки для бізнесу є більш прийнятним, оскільки крім економічно ефективніших дій (зокрема інструмент перерозподілу є менш затратним за альтернативні, напр., виробництво біогазу або кормів для тварин), компанії отримують низку зазначених вище переваг, а суспільство – соціальні послуги на безоплатній основі та екологічний ефект.

Висновки. Скандинавські країни є своєрідним плацдармом, базою розробки та імплементації основних принципів превентивної моделі загального добробуту. Існуючий дисонанс практичного втілення окремих положень, що існує в межах регіону, ще раз наочно демонструє необхідність національного забарвлення окремих моделей державної соціально-економічної політики. Перерозподіл продуктів харчування поряд з довготерміновим навчанням, гнучкою системою оподаткування, реформуванням класичної системи охорони здоров'я та реалізацією всеохоплюючого підходу соціального забезпечення і захисту став дієвим механізмом реалізації даної моделі на практиці. Характерною рисою практики в межах Скандинавського регіону є поєднання соціальної та екологічної складової процесу перерозподілу продуктів харчування, що забезпечує сталий розвиток регіону загалом.

Надійшла до редколегії 25.10.18

Е. Приятельчук, канд. экон. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПЕРЕРАСПРЕДЕЛЕНИЕ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ КАК СОЦИАЛЬНО-ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ ПРЕВЕНТИВНОЙ МОДЕЛИ ОБЩЕГО БЛАГОСОСТОЯНИЯ В СКАНДИНАВСКОМ РЕГИОНЕ

Превентивная модель общего благосостояния является альтернативной стратегией построения солидарной социальной экономики. Предусмотренная в рамках модели активная государственная политика обеспечения реализуется путем применения таких механизмов, как: социальное страхование, обеспечение и защита, корпоративная социальная ответственность, государственное вмешательство и регулирование рынка труда, координация в сфере охраны здоровья и образования и т. п. Перераспределение продуктов питания является одним из действующих механизмов и составляющей активной государственной политики обеспечения в рамках превентивной модели общего благосостояния. Особенности практического внедрения данных принципов в странах Скандинавского региона, которые, кроме социального, получают также и экологический эффект, является интересным объектом исследования, а анализ их опыта – существенной информационной базой для разработки подобных национальных моделей государственного регулирования.

Ключевые слова: социальная солидарная экономика, превентивная модель общего благосостояния, социальное обеспечение, перераспределение продуктов питания.

O. Pryyatelchuk, PhD in Economics, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FOOD REPRODUCTION AS A SOCIO-ECOLOGICAL MECHANISM FOR THE IMPLEMENTATION OF THE PREVENTIVE WELFARE MODEL IN THE NORDIC REGION

Abstract. The preventive welfare model is an alternative strategy for building a solidarity social economy. Within the framework of this model, an active state policy of support is implemented through the application of such mechanisms as: social insurance, provision and protection, corporate social responsibility, state intervention and regulation of the labor market, coordination in the field of health and education, etc. Food redistribution is one of the most effective mechanisms and an integral part of an active state policy of provision within the framework of a preventive welfare model. The peculiarities of the practical implementation of these principles in the countries of Nordic region, which, in addition to the social ones, also receive an ecological effect, are an interesting subject of research, and the analysis of their experience is a powerful information base for the development of related national models of public administration.

Keywords: social solidarity economy, preventive welfare model, social security, food redistribution.